

5.4. РОЛЬ ПРАВА У ФОРМУВАННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

5.4.1. Сутність правового забезпечення формування інформаційної культури

Актуальність правового аспекту інформаційної культури визначається тим, що всі соціальні процеси — економічні, психологічні, інформаційні, технологічні та ін., що виникають, відбуваються і припиняються в суспільстві, державі потребують правового регулювання. Ці процеси з'являються, розвиваються, удосконалюються і відмирають чи припиняють у правовому середовищі (правовому полі), на його базі. При цьому виникає потреба урегулювання суспільних відносин з урахуванням необхідності визначення правил поведінки людей, співвідношення їхніх потреб та інтересів з потребами та інтересами окремих соціальних корпорацій, суспільства, держави, міжнародного співтовариства.

З розширенням меж публічно-правового регулювання суспільних відносин відбуваються істотні зміни сутності і

змісту правового регулювання. У науці та практиці з'явилися поняття “правове забезпечення суспільних інформаційних відносин”.

Правове забезпечення суспільних інформаційних відносин — це діяльність відповідних суб'єктів суспільних відносин щодо формування комплексу норм правил поведінки, прав і обов'язків учасників у сфері суспільних відносин щодо інформації.

Правові норми забезпечують відповідній соціальній системі нормативно-правовий статус, регулюють розробку, впровадження, ефективне функціонування та подальший розвиток суспільних інформаційних відносин згідно з визначеною у суспільстві метою.

Зазначимо, що право як регулятор суспільних відносин можна розглядати під різним кутом зору, з різних підходів, у різних аспектах. Категорію “право” можна розглядати, зокрема і у таких аспектах: як інституціональний нормативний регулятор, як соціальну цінність, як управлінський засіб.

Але слід пам'ятати, що право в соціологічному аспекті перш за все є регулятором поведінки людей. Тобто, виходячи з положень теорії гри, право визначає роль кожного учасника конкретної соціальної одиниці: людини, групи людей (корпорації) та інших соціальних утворень. Практична роль права полягає в тому, що воно є мірою юридично дозволеної правомірної поведінки людей у конкретних соціальних утвореннях (сім'я, громада, колектив, суспільство, держава та ін.).

Відображаючи співвідношення потреб особи, суспільства, колективу (як форми корпорації), право є мірою потрібної, бажаної поведінки, проявом суспільної і державної дисципліни, об'єднувачем співвідношення потреб усіх членів суспільства в процесі його життєдіяльності.

Право також визначає юридичні умови підтримання, захисту та охорони встановленого в державі правопорядку. Такі властивості права, як нормативність, інформативність, чітка визначеність, висока матеріальна і фінансова забезпеченість у реалізації з боку держави, дають змогу широко застосовувати його як засіб організації суспільних відносин. При реалізації суспільних відносин є потреби використання права, юридичних форм для розв'язання найрізноманітніших суспільних (економічних, політичних, культурних та ін.) проблем. До найважливіших проблем правового регулювання належать захист безпеки конституційного ладу як основи реалізації інтересів особи, суспільства, держави від будь-яких посягань, у тому числі у сфері інформаційної безпеки особи, суспільства, держави, світового співтовариства.

Щодо загальноорганізаційного значення права, то цей його аспект, як засіб забезпечення суспільних інформаційних відносин постійно зростає і зростатиме. Інформаційні суспільні відносини зумовлюють рівень всебічного розвитку виробничих сил, а отже відображують зрілості культури суспільних відносин, налагодження культури господарювання, що і є критеріями визначення рівня сучасної інформаційної цивілізації певної країни. У комплексі це має утворювати зміст напрямку стратегічного курсу держави на перспективу і не може бути здійсненим без досконалого, науково обґрунтованого механізму правового регулювання.

Так, правове забезпечення електронно-обчислювальних (комп'ютерних) інформаційних систем як складових систем вищого порядку — соціального управління — вирішує взаємопов'язані й водночас відносно самостійні завдання. Серед цих завдань визначають такі:

- збирання та систематизація правової інформації щодо регулювання суспільних відносин у межах умовно визначених підсистем;

- визначення функцій, що мають виконуватися системою органів соціального управління;
- обсяг правової регламентації процесів створення, впровадження, експлуатації та удосконалення комп'ютерних автоматизованих інформаційних систем тощо.

Неврахування у минулому цих положень викликало низку проблем не тільки правового, а й організаційного та інженерно-технічного змісту.

На рівні правової доктрини у нашій країні визначено, що правові відносини в умовах інформатизації регламентуються як республіканськими органами державної влади, так і органами управління інших рівнів, у тому числі установ, організацій, підприємств.

У науковому і практичному аспектах значущість такого юридичного підходу зумовлена тим, що є можливість змістовніше зрозуміти роль права у використанні досягнень науково-технічного прогресу в різних сферах суспільної діяльності. Також є можливість побачити типові, універсальні у складі правового забезпечення будь-якої галузі суспільних відносин.

Нерідко розробки правового забезпечення ігнорують при створенні та розвитку автоматизованих (комп'ютерних) інформаційних систем в державному управлінні. У результаті, особливо у разі зміни кадрів, виникають проблеми забезпечення функціонування цих систем. Трапляються випадки, коли такі системи просто виключаються з інформаційних процесів державного управління. Система управління "скочується" до примітивних (паперових та ін.) технологій інформаційного забезпечення. Говорити сьогодні про якість функціонування такої системи управління марно.

Правовий аспект державного управління соціальними системами у контексті державної інформаційної політики

складається, серед іншого, з визначення таких провідних компонентів:

- напрямків функціонування та розвитку соціальних систем;
- цілеспрямованого й упорядкованого формування їх.

Публічна врегульованість і порядок як такі необхідні для будь-якого соціального процесу. Особливо, якщо цей процес має набути суспільної стійкості та незалежності від простого випадку (маргінального фактора) чи свавілля окремих індивідів. Не є винятком й інформаційні правовідносини в умовах формування кіберцивілізації.

В основі правового регулювання як процесу лежить низка закономірностей, що виявляють себе як тенденції удосконалення регулювання суспільних відносин. В юридичній літературі обґрунтовано звертається увага на те, що кожне історично визначене суспільство з метою уникнення можливих негативних для соціальної системи наслідків (неорганізованості чи надмірної регламентації) потребує чітко визначеної міри юридичного врегулювання. Таким чином, через право у соціальних процесах поряд з підвищенням конкретності та визначеності збільшується роль інформативності нормативного регулювання. Тобто через право орган управління соціальною системою інформує суб'єктів суспільних відносин про те, що необхідно робити, як робити, кому робити тощо.

Отже, розвиток соціального регулювання супроводжується формуванням відносно незалежних (від економічного базису, матеріального виробництва) регулятивних механізмів, які ускладнюються й удосконалюються у міру необхідності узгодження задоволення економічних, культурних та інших потреб, які виникають під час розвитку суспільства в цілому.

5.4.2. Світові ментальні системи (культури) права як основа формування інформаційного права

У світі поширені різні правові системи регулювання. Кожна країна розробила та вдосконалила в ході історичного розвитку, з урахуванням його особливостей, менталітету народу, свою культурну систему права. Проте є дві найбільш поширені євро-атлантичні системи, що сформувалися на засадах давньоримського права: англо-американська та європейська континентальна.

З проголошенням незалежності Україна постала перед вибором шляхів формування власної правової системи. Виникло питання, яку із зазначених моделей вибрати. Практика правотворення у нашій країні, зокрема на законодавчому рівні, пішла шляхом застосування у комплексі окремих здобутків англо-американської та європейської моделей. Наприклад, поряд із збереженою континентальною традицією кодифікації законодавства, з'явилася велика кількість спеціальних законів щодо сфер суспільних відносин. Не становить винятку й інформаційне законодавство. Відповідно, на розвиток цих законів органами державної виконавчої влади приймаються підзаконні нормативні акти.

Слід звернути увагу на те, що сам стан розвитку правового регулювання залежить також від двох важливих елементів: наявності та якості засобів регулювання і потреб об'єкта регулювання, тобто стану суспільних відносин, які необхідно упорядкувати.

Розгляд питання про роль права у формуванні інформаційної культури можна забезпечити такими взаємопов'язаними напрямками:

- якісною оцінкою розвитку (щодо публічно-правового (державного) та приватно-правового регулювання);
- знанням його можливостей (зокрема на рівні державного права, його галузей);

- особливостями відносин (зокрема тих, що виникають);
- оцінкою системи органів управління (їх юридичного статусу, функцій, повноважень);
- встановлення інших важливих чинників правового впливу на розвиток чи стримування суспільних відносин.

У сучасних умовах роль права і культури регулювання суспільних інформаційних відносин значно підвищується, що зумовлено потребою чіткого упорядкування соціальних процесів з метою прискорення соціально-економічного розвитку.

З наукового погляду, цінність публічного (державного) права визначається тим, наскільки воно здатне задовольнити потреби суб'єкта суспільних відносин: індивіда, груп, держави, суспільства. Якщо публічне право не адекватно відображає суспільні відносини, то суб'єкти їх починають визначати і регулювати стосунки між собою на приватно-правовому рівні: шляхом правочинів, угод, договорів, звичаїв, норм професійної, ділової етики, суспільної моралі.

Право єднає діалектично пов'язані, суперечливі тенденції, які складаються з необхідності забезпечення культури організованості, ментальності населення (розуміння ним рівня дисципліни, свободи, активності, рівності людей тощо).

Право (і публічне, і приватне) можна розглядати як нормативний регулятор, який є критерієм юридично правомірної та неправомірної поведінки і нормативною основою та гарантом суб'єктивних юридичних прав.

У цілому, з погляду теорії гіперсистем, право можна розглядати як розгалужену ієрархічну систему (гіперсистему) взаємопов'язаних суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, їхні гарантії, як широкий арсенал засобів та методів взаємодії в суспільних відносинах.

У когнітивному аспекті право формує у свідомості всіх суб'єктів суспільних відносин відповідні механізми регулювання співвідношення потреб та інтересів усіх учасників (суб'єктів) суспільних відносин. Воно, з одного боку, має стимулювати масову творчу активність окремих індивідів, відкрити простір для проявів ініціативи й самостійності, а з іншого — забезпечити високу організованість і чіткий порядок у суспільних відносинах.

Значущість ролі права як відображення державної політики реалізується через різні чинники системи правового регулювання, тобто шляхом реалізації системи правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне регулювання соціальних відносин.

Важливо зазначити, що здійснення можливостей права багато в чому залежить від комплексу об'єктивних і суб'єктивних факторів, які на практиці зумовлюють один одного. Серед цих факторів виділяють такі:

- досягнутий рівень економічного розвитку країни;
- стан ментальної культури — сприйнятливність певних груп населення країни до потреб у новаціях всієї соціальної системи, суспільства;
- рівень соціально-політичної та державницько-ідейної єдності членів суспільства;
- ступінь цивілізованої зрілості суспільних відносин;
- рівень правової культури громадян та керівників усіх ланок соціального управління, їхнє ставлення до закону, законності, діяльності юридичних інституцій;
- правова ментальність, що набуває втілення у виборі учасниками суспільних відносин як найбільш діючих засобів та методів дозволеної і не забороненої законодавством поведінки тощо.

На суспільні відносини щодо інформації цілком поширюються можливості чинників правового регулювання,

які охоплюють такі головні юридичні засоби, як норми права, юридичні факти та інші аспекти застосування права. У правовому механізмі визначаються, зокрема, правовідносини як акти реалізації прав та обов'язків учасників суспільних відносин.

У такому аспекті слід зазначити, що важливою рисою правового регулювання суспільних інформаційних відносин є забезпечена нормами права бажана для суспільства стійкість, відносна стабільність конкретних соціальних зв'язків, у тому числі інформаційних. Таким чином, публічне (державне) право є межею між культурою і антикультурою суспільства, традиціями і новаціями.

5.4.3. Взаємовплив культури права і науково-технічного прогресу

Однією з визначних рис правового регулювання відносин, пов'язаних з науково-технічним прогресом (НТП), зокрема у контексті управління соціальними системами, є широке використання соціально-технічних та техніко-юридичних норм. Теорія права пов'язує появу цих норм з потребою мати правила взаємодії людей з предметами та засобами виробництва як відображенням реалізації у практиці здобутків НТП. У технічних нормах на перший план висуваються виробничо-технічні вимоги, які застосовуються у взаємовідносинах людей та природи, що надає їм соціальних ознак. Соціальне значення технічних норм посилюється у зв'язку з підтримкою їх реалізації з боку держави, в результаті чого забезпечуються їх дотримання і засудження протиправних дій. Такі норми можуть фіксуватися в актах відповідних органів управління соціальними системами: нормативно-правових актах.

Соціально-технічні норми визначаються рівнем розвитку науки та техніки, безпосередньо впливаючи на формування та реалізацію виробничих сил суспільства. Пору-

шення технічних норм тягне за собою невігідні, а часто вкрай шкідливі наслідки для людини і суспільства. Тому є постійна необхідність забезпечення таких норм правовими, організаційними, моральними та іншими засобами.

Правового значення технічні норми можуть набувати внаслідок включення технічного правила до юридичної норми як її диспозиції. Це відбувається також тоді, коли технічна норма стає додатком до інших юридичних норм культури суспільних відносин. Наприклад, коли технічні вимоги, що містяться в технологічних чи метрологічних інструкціях або інших нормативно-правових документах, розроблених спеціальними інженерно-технічними структурами, беруться під державний захист. Прикладом може слугувати Закон України “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах”.

Щодо інформатизації відповідні державні органи повинні оцінювати практичну доцільність нових технічних правил і залежно від оцінки надавати їм офіційного правового значення. При цьому державні органи повинні активно сприяти впровадженню прогресивних технічних норм у соціальних відносинах, сприяючи прискоренню впровадження досягнень науково-технічного прогресу в широку практику. Прикладом можна назвати Закони України “Про Концепцію Національної програми інформатизації” та “Про Національну програму інформатизації” (1998 р.).

Слід зазначити, що виділення техніко-юридичних норм в окремий вид соціальних норм має суттєве практичне значення. Адже порушення цих норм неминуче буде розглядатись як правопорушення (юридичний делікт), що веде до певних юридичних наслідків (юридичних санкцій). Але для цього потрібно визначити відповідну функцію для відповідної соціальної структури чи створити відповідну організаційну структуру, яка компетентно буде реалізовувати державну гарантію щодо реалізації норми права.

Дослідження практики свідчить, що науково-технічний прогрес значно розширює частку техніко-юридичних актів у законотворчості, що сприяє як розвиткові досягнень науки та техніки, так і впровадженню їх у традиційні суспільні відносини, зокрема у сферу управління соціальними системами.

Помітного поширення набули техніко-юридичні акти у зв'язку зі створенням та впровадженням державних, галузевих та глобальних автоматизованих (комп'ютерних) інформаційних систем, на зразок Інтернету, в тому числі для реалізації соціального управління. За змістом техніко-юридичний акт має бути затверджений компетентним державним органом. У публічно-правовому статусі цей акт є цільовим комплексом науково обґрунтованих правових норм і приписів, що взаємодіють. Вони спрямовані на безпосереднє регулювання відносин суб'єктів як між собою, так і щодо об'єктів їхньої діяльності. Реалізація такого нормативно-правового акта забезпечується як юридичною відповідальністю, так і матеріальним (економічним) стимулюванням.

Зазначимо, що на відміну від техніко-юридичних нормативно-технічні (юридико-технічні) акти, як правило, не забезпечуються правовими санкціями. Таким чином, створюються умови для розвитку науково-технічного прогресу, зокрема через стимулювання нових здобутків у інформатиці, теорії управління тощо. Наприклад, якщо старий технічний стандарт не відповідає новим можливостям, досягненням науки, то відповідний суб'єкт ініціює його скасування і встановлення нового технічного стандарту.

Техніко-юридичні акти (організаційні стандарти, загальногалузеві методичні й метрологічні матеріали та ін.) містять одночасно і технічні, і правові приписи. Вони мають такі ознаки, як нормативність та юридичну силу, оскільки затверджуються відповідним державним орга-

ном. Технічні норми та приписи, що входять до складу певного акта, відображають низку специфічних ознак: як ставлення людей до машин та механізмів, так і засоби різноманітної діяльності людей щодо удосконалення машин та механізмів.

На відміну від нормативно-правового акта, що регулює стосунки суб'єкт — суб'єкт (поведінка людей), техніко-юридичний акт регулює відносини суб'єкт — об'єкт. Він спрямований на регулювання відношення (діяльності) людей до знарядь та засобів праці, організації трудових процесів.

У когнітивному аспекті зміст техніко-юридичного акта відповідає на запитання “що і як потрібно робити для того, щоб”, а зміст нормативно-правового акта відображає логічну структуру, “якщо..., то інакше”.

У ході науково-технічного прогресу техніко-юридичні акти нерідко є правовою формою регулювання процесу впровадження новацій. Ці акти широко використовують при побудові автоматизованих (комп'ютерних) інформаційних систем, їхніх функціональних та забезпечуючих підсистем, а також у відносинах взаємозв'язку з іншими, зокрема інформаційними, системами інших органів управління.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 5

1. Братков И.С., Цимбалюк В.С. Психолого-педагогическая подготовка сотрудников ОВД к работе с ЭВМ // Социально-психологические проблемы ОВД / Межвузовский сборник научных трудов. — К.: УАВД, 1993. — С. 80—84.

2. Вступ до інформаційної культури та інформаційного права. — Ужгород: ІВА, 2003. — 240 с.

3. Лисюченко В.П., Гуцалюк М.В., Цимбалюк В.С. Управління органами внутрішніх справ: Довідник. — К.: УАВС, 1996. — 48 с.

4. *Цимбалюк В.* Інформаційна культура як чинник національної інформаційної безпеки (організаційно-правовий аспект) // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. — 2004. — № 9. — С. 11—17.

5. *Цимбалюк В.С.* Інформаційна культура як чинник безпеки підприємництва (правовий аспект) // Приватне право і підприємництво. Зб. наук. праць 2003. — Вип. 3. — К.: НДІ приватного права і підприємництва. АПрНУ, 2003. — С. 94—99.

6. *Цимбалюк В.С.* Інформаційна культура як чинник модернізації державної податкової служби України // Наук. вісник Національної академії державної податкової служби України. — 2004. — № 3 (25). — С. 58—64.

7. *Цимбалюк В.С.* Інформація як об'єкт культурного усвідомлення та пізнання в суспільних відносинах // Правова інформатика. — 2004. — № 2. — С. 22—27.

8. *Цимбалюк В.С.* Проблеми формування інституту інформаційної культури в теорії інформаційного права України // Правова інформатика. — 2003. — № 1. — С. 31—37.

9. *Цимбалюк В.С., Братков І.С.* Деякі організаційно-правові питання формування концепції удосконалення комп'ютеризації ОВС (адміністративно-правовий аспект) // Удосконалення адміністративної діяльності ОВС. — К.: УАВС, 1994. — С. 28—30.

10. *Швець М.Я., Калюжний Р.А., Гавловський В.Д., Цимбалюк В.С., Брижко М.В.* Україна на шляху до Інформаційного суспільства // Правова інформатика. — 2003. — № 1. — С. 92—100.